

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS:	
Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

Egidijus Motieka

WIELKI SEJM WILEŃSKI

STRESZCZENIE

Wybrany obiekt badań – Wielki Sejm Wileński (Zjazd Litewski w Wilnie) w roku 1905 – wydaje się ważny z kilku powodów: jest to i znacząca granica w historii Odrodzenia Litwinów, i apogeum rewolucji narodowej lat 1905–1906, i początek formułowania żądań i politycznych narodu litewskiego. Niełatwo jest ocenić znaczenie sejmu dla narodu litewskiego. Zadeklarowane na tym sejmie przez przedstawicieli całego narodu dążenie do autonomii Litwy w jej granicach etnograficznych oznaczało ukształtowanie się nowej wspólnoty etnospołecznej, gotowej do samodzielnego decydowania o swym losie. Toteż zapoczątkowany za czasów „Aušry” nowy model nowoczesnego narodu przeszedł ze sfery myśli społecznej do realnych deklaracji politycznych i działań. Oczywiście, nie wykluczało to innych możliwości modelowania struktur narodowo-politycznych Litwy.

Wielki Sejm Wileński skonkretyzował cele polityczne, których można było oczekiwać w warunkach rewolucji 1905 r., a dokładniej – określał minimum żądań etnopolitycznych. Autonomia litewska była wtedy rozumiana jako etap przejściowy do całkowitej niezależności. Naukowa analiza Wielkiego Sejmu Wileńskiego umożliwia nowe badania genezy aktu z 16 lutego 1918 r., pomaga ujawnić więź i stosunek nowej państwowości litewskiej (państwa narodowego) z dawnym historycznym państwem litewskim (WKL).

Zgłębienie tego problemu pomaga też wyjaśnić niektóre specyficzne cechy ówczesnej polityki Rosji „na kresach imperium”, ujawnić metody i sposoby nie-

jednokrotnie stosowane później przez spadkobierców państwa rosyjskiego – Rosję Sowiecką i Związek Sowiecki w stosunkach między państwowych z Litwą, jak też w szawetnej narodowej polityce wewnętrznej.

W toku badań wydarzeń lat 1905–1906 na Litwie naleŹy ustalić, czym róŹni się Wielki Sejm Wileński od rewolucji narodowej oraz ogólnego procesu rewolucyjnego 1905 r. Rewolucja 1905 r. na Litwie – to ruch rewolucyjny wszystkich zamieszkałych na Litwie narodowości, warstw społecznych i partii, skierowany przeciwko absolutyzmowi rosyjskiemu, na reformy kardynalne bądź umiarkowane. W skali ogólnolitewskiej był to proces dosyć chaotyczny, ogarniający nawet wspólnoty etniczne, dążące do całkiem odmiennych celów oraz całokształt sił politycznych i społecznych. Rewolucja narodowa stanowiła część ogólnego ruchu rewolucyjnego na Litwie, a jednocześnie była całkowicie samodzielnym zjawiskiem, wywodzącym się z litewskiego ruchu narodowego oraz posiadającym własne odrębne cele. Toteż rewolucja 1905 r. była splotem róŹnych ruchów, a rewolucja narodowa – ukierunkowanym ruchem całego społeczeństwa litewskiego, zorientowanym na odrodzenie państwowości Litwy na podstawie etnicznych cech litewskich. Pierwszorzędnym zadaniem narodowego ruchu rewolucyjnego było skonsolidowanie społeczeństwa litewskiego do wywalczenia autonomii Litwy. Przedstawicielem tego ruchu była ukształtowana litewska struktura polityczna, reprezentowana przez partie polityczne i ugrupowania Litwy i w ogóle inteligencję litewską, a jego bazą społeczną – chłopstwo litewskie. Wielki Sejm Wileński był juŹ częścią rewolucji narodowej, stanowił jej apogeum. Toteż oddzielenie rewolucji narodowej od Wielkiego Sejmu Wileńskiego byłoby formalnym rozwiązaniem problemu. Organizowanie Sejmu (t. j. Zjazdu) miało na celu ocenę możliwości litewskiego ruchu narodowego w okresie rewolucji narodowej.

Nowoodrodzony naród litewski w końcu XIX–na pocz. XX w. wkroczył w etap polityczny ruchu narodowego. Cechuje go upolitycznienie ideologii narodowej, tworzenie partii politycznych, olbrzymi wpływ publicystyki na myśl i kulturę polityczną. U progu rewolucji 1905 r. w społeczeństwie litewskim juŹ były ukształtowane dwa najważniejsze nurty polityczne-radykałowie (Litewska Partia Socjaldemokratyczna – Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) i Litewska Partia Demokratyczna – Lietuvos demokratų partija (LDP), do roku 1906 LDP występowała jako partia prawicowych radykałów) oraz konserwatyści (umiarkowani liberałowie), po Zjeździe Litewskim skonsolidowani w Narodowej Partii Demokratów Litewskich – Tautiškoji lietuvių demokratų partija (TLDP) oraz chrześcijańscy demokraci). Te nurty łączyło wspólne Źądanie autonomii Litwy, a dzieliła je propagowana taktyka wywalczenia tej autonomii.

Wojna rosyjsko-japońska lat 1904–1905 i towarzysząca jej rewolucja 1905 r. w Rosji jeszcze bardziej przyśpieszyły upolitycznienie litewskiego ruchu narodowego. JuŹ pod koniec 1904 r. i na pocz. 1905 r. powstaje program integracji Litwinów ze strukturami politycznymi całej Litwy. Wraz z aktywizacją ruchu społecznego, do działalności politycznej powróciła szlachta litewska, zachowując świadomość obywatelską oraz tradycje polityczne i kulturowe byłego państwa – WKL i na tym podłożu kształtująca róŹne warianty odrodzenia państwowości Litwy: od Litwy

samodzielnej (WKL; t. j. Litwy i Białorusi) do projektów całkowitej integracji z Polską.

Gdy partie polityczne Litwy (LDP i LSDP) nawiązały kontakt z demokratycznymi siłami politycznymi Polaków litewskich (odpowiednio z nurtem społeczno-politycznym krajowców oraz Polską Partią Socjalistyczną (PPS) na Litwie) wyłoniły się właśnie dwie koncepcje odrodzenia państwowości litewskiej: w granicach etnograficznych Litwy i WKL. Do jesieni 1905 r. nie udało się znaleźć kompromisu między tymi dwoma modelami odrodzenia państwa litewskiego. W styczniu-wrześniu 1905 r. do narodowego ruchu rewolucyjnego włączają się coraz szersze warstwy społeczeństwa litewskiego. Swoje pozycje umacniają LSDP i LDP. Ta ostatnia latem 1905 r. zaczęła tworzyć własne organizacje autonomiczne – Stowarzyszenie Nauczycieli Litewskich (Lietuvos mokytojų susivienijimas – LMS) i Związek Chłoptwa Litewskiego (Lietuvos valstiečių sąjunga (LVS). Gdy socjaldemokraci i demokraci rozstrzygali swoje problemy organizacyjne, współzawodnicząc o wpływ na społeczeństwo litewskie, umocniło się tymczasem skrzydło umiarkowanych liberalów (demokratów narodowych), które w październiku 1904 r. skupiło się wokół dziennika „Vilniaus žinios“. To ugrupowanie również propagowało koncepcję Litwy w granicach etnograficznych, akcentując jednak priorytet litewskiej grupy etnicznej w odrodzeniu państwowości Litwy i żądając kroków prewencyjnych, aby jak najszybciej to ugruntować. W ciągu roku 1905 dziennik „Vilniaus žinios“ stał się ośrodkiem działalności kulturalno-organizacyjnej pretendując do roli „jednoczyciela zespolicieła narodu“.

We wrześniu 1905 r. demokraci narodowi poczynili pierwsze kroki, aby dominować również politycznie. Ich staraniem założone zostało biuro organizacyjne Litwinów wileńskich dla koordynacji działalności istniejących w Wilnie litewskich partii politycznych i ugrupowań.

Idea Zjazdu Litewskiego wyłoniła się z idei Sejmu Ustawodawczego Litwy, od początku 1905 r. aktywnie propagowanej przez LSDP i częściowo – LDP. Za prawdziwego autora idei Zjazdu Litewskiego uważany jest lider demokratów narodowych J. Basanavičius. Jego ideę z którą wystąpił w drugiej połowie października 1905 (st.s), początkowo poparł J. Kriaučiūnas, a nieco później – całe ugrupowanie polityczne „Vilniaus žinios“. W przekonaniu J. Basanavičiausa, celem Zjazdu Litewskiego było omówienie sytuacji politycznej Litwy i Rosji, aspiracji kulturalnych i politycznych narodu litewskiego oraz skonsolidowanie społeczeństwa litewskiego do walki o autonomię Litwy. Do realizacji tego pomysłu zaproszone zostały wszystkie litewskie partie polityczne i ugrupowania. W związku z tym 19.X (1.XI) 1905 r. założony został Komitet Organizacyjny (KO). Większość stanowili w nim demokraci narodowi. Wybrani też zostali przedstawiciele LDP i LSDP, ale z czasem LSDP odmówiła udziału w pracy KO. 27.X (9.XI) 1905 r. KO wydał „Odezwę do narodu litewskiego“ zapraszając w niej przedstawicieli narodu do przybycia 21–22.XI (4–5) 1905 r. na Zjazd Litewski w Wilnie. W „Odezwie“ uzgodnione zostały dosyć umiarkowane aspiracje polityczne demokratów narodowych i nieco radykalniejsze – LDP, aczkolwiek dominowały sugestie demokratów narodowych. „Odezwa“ opierała się na manifestie carskim z 17 (30) października, z obawy jednak przed represjami ze strony miejscowej administracji usiłowano uniknąć jawnych deklaracji politycznych.

Już w pierwszych dniach działalności KO utworzona została koalicja litewskich partii i ugrupowań politycznych. W jej skład weszły LDP, LMS, LVS, demokraci narodowi, oraz inteligencja niepartyjna. Do koalicji nie należały jeszcze LSDP i chadecja. Socjaldemokraci oskarżali KO o powściągliwość, a chrześcijańscy demokraci główną uwagę skoncentrowali na swych problemach organizacyjnych.

Dalszym etapem działalności KO było przygotowanie i wysłanie Memorandum do rządu rosyjskiego (28.X-5.XI (10-18.XI) 1905). Memorandum miało na celu zbadanie poglądów rządu rosyjskiego na aspiracje polityczne narodu litewskiego, a konkretnie – na możliwość zorganizowania Zjazdu Litewskiego. Memorandum było pierwszym dokumentem, przygotowanym przez działaczy politycznych Litwy, uzasadniającym **historyczne prawa narodu litewskiego** i związane z nimi konkretne żądania kulturalne i polityczne. Jednocześnie Memorandum rzeczowo zanalizowało historyczne tradycje państwowości litewskiej i uzasadniło dążenie odrodzonego narodu litewskiego do kontynuowania tych tradycji. LDP opowiedziała się przeciwko wysłaniu Memorandum do rządu rosyjskiego twierdząc że będzie ono tylko jedną z licznych próśb pod adresem rządu rosyjskiego. Reakcja kół rządzących Rosji na Memorandum była oszałamiająca: natychmiast opublikowano je w piśmie półurzędowym „Prawitielstwiennyj Wiestnik“. Niemniej władze rosyjskie nie wydrukowały tych rozdziałów Memorandum, w których zaakcentowane zostały historyczne tradycje państwowości Litwy, a główną uwagę zwróciły na paragrafy deklarujące etnopolityczne odgraniczenie się Litwy od Polski. Mimo wszystko rola Memorandum była olbrzymia – działacze polityczni Litwy zrozumieli, że władze rosyjskie nie będą stwarzały większych trudności w organizowaniu Zjazdu.

6-13 (19-25) XI. 1905 r. w Moskwie odbył się VI Zjazd działaczy ziomekstw i miast Rosji. Uczestniczyli w nim również politycy litewscy, chcący wyjaśnić zapatrywania kół demokratycznych Rosji i Polski na dążenie litewskiego ruchu narodowego do stworzenia autonomii politycznej Litwy (w granicach etnograficznych). Ideę autonomii Litwy zaakceptowano, ale przedstawiciele litewskich poproszono, aby na razie tego nie deklarowali. Podczas zjazdu przedyskutowano również możliwość przeprowadzenia wspólnego zjazdu litewsko-polskiego, ale później podobne narady już się nie odbyły.

Po ogłoszeniu „Odezwy“ społeczeństwo litewskie zaczęło się przygotowywać do Zjazdu. W gminach, parafiach, starostwach zaczęto organizować wiece i manifestacje, przyjmować zaadresowane do zjazdu uchwały, wybierać przedstawicieli na Zjazd. Wskazywało to na wzrost wpływu litewskich partii i ugrupowań politycznych oraz całej inteligencji litewskiej na wieś litewską. Inteligencja i chłopstwo, oczywiście, niejednakowo rozumieli stojące przed narodem zadania, niemniej obie te warstwy społeczne świadome były przynależności do tej samej wspólnoty etnopolitycznej i etnospołecznej. W miarę zbliżania się Zjazdu wygaszały wzajemne antagonizmy między litewskimi ugrupowaniami politycznymi. Szerzący się na Litwie ruch narodowo-polityczny zmuszał do zmiany taktyki również LSDP i chadecję. Zaczęły się one aktywniej przygotowywać do Zjazdu. Jasnym się stało, że na Zjeździe reprezentowane będą wszystkie ówczesne litewskie struktury polityczne. KO nadal aktywnie działał stale przypominając o Zjeździe w „Vilniaus žinios“. Inicjatywa w KO należała do demokratów na-rodowych. Tuż przed Zjazdem przyjęty został nowy,

drugi jego program, w którym już więcej miejsca poświęcono problemom politycznym Litwy.

Toteż w ciągu bardzo krótkiego okresu demokratom narodowym udało się skonsolidować wszystkie siły polityczne, i całe społeczeństwo litewskie. Po ogłoszeniu idei Zjazdu **Litewskiego** i stworzeniu przesłanek do jej pomyślnej realizacji, częściowo odgraniczono się od nielitewskiej części społeczeństwa. Oznaczało to, że Litwa w sensie etnopolitycznym zintegrowana zostanie inaczej niż wyobrażały sobie LSDP i LDP, udzielające, pierwszeństwa Sejmowi Ustawodawczemu. Jasnym się stało, że los autonomii Litwy i Sejmu Ustawodawczego w rzeczywistości uzależniony jest od przyszłego forum litewskiego.

Na Zjazd Litewski przybyło około 2.000 uczestników, w tym przeszło 1.000 delegatów gmin, parafii i wsi litewskiej. Najliczniej reprezentowane były Aukštota, Suwalszczyzna i Żmudz, mniej licznie – Dżukija i zachodnie powiaty gubernii wileńskiej. Uczestniczyli też Litwini z Petersburga, Moskwy, Rygi, Liepaji, Mitawy, Dorpatu, Tallinna, Kijowa, Odessy, Woroneża, Warszawy. Przybył też przedstawiciel Litwinów pruskich. Zjazd poparli Litwini amerykańscy, którzy przysłali depesze gratulacyjne i w dniach Zjazdu zorganizowali w Ameryce wiec i manifestację. Nielicznie uczestniczyli przedstawiciele litewskich Polaków i Białorusinów (chłopi) ze wschodnich powiatów gubernii wileńskiej oraz z gubernii grodzieńskiej i mińskiej.

Na Zjeździe Litewskim reprezentowane były wszystkie warstwy społeczne Litwinów, najliczniej – chłopstwo (50–70% uczestników) oraz inteligencja (30–40% uczestników). O wiele mniej przybyło właścicieli ziemskich, robotników i rzemieślników. Uczestniczyły wszystkie litewskie partie polityczne (LSDP i LDP) oraz ugrupowania (LVS, LMS, demokraci narodowi i chrześcijańscy demokraci). Przybyli też przedstawiciele nurtu społeczno-politycznego krajowców, „Bundu“, Polskiej Partii Socjalistycznej na Litwie oraz Białoruskiej Hromady Socjalistycznej.

Zjazd rozpoczął się 21.XI (4.XII) 1905 r. rano odezwą J. Basanavičiusa do przybyłych delegatów. Na początku Zjazdu KO miał przekazać swe pełnomocnictwa Zjazdowi, ten zaś – wybranemu prezydium Zjazdu. Już same wybory do prezydium wykazały, że partie i ugrupowania polityczne są gotowe do aktywnej walki o swoje wpływy. Przede wszystkim doszło do starcia interesów demokratów i socjaldemokratów, dążących do przewagi w prezydium. Ostatecznie wybrane zostało pięcioosobowe prezydium, reprezentowane przez wszystkie podstawowe litewskie siły polityczne: J. Basanavičius (z ramienia niepartyjnych), J. Stankūnas (od gospodarzy), A. Smetona (LDP), St. Kairys (LSDP), Pr. Bučys (chadecja).

Na Zjazd zgłoszono dwa porządki dzienne – KO i LSDP. Program KO był fundamentalny, opierał się na idei radykalnych reform kraju, mających doprowadzić do autonomii Litwy. Nie był to jednak program konkretnej działalności politycznej. Opierał się wyłącznie na preferencjach żądań politycznych i kulturalnych bez wglębiania się w ich urzeczywistnienie. Program LSDP był bardziej konstruktywny, oraz bardziej radykalny. Akcentował on konieczność ustalenia podstawy prawnej Zjazdu i podawał bardzo konkretny plan omówienia realizacji państwowości. Zjazd powziął kompromisową decyzję: zatwierdzony porządek dnia uzgadniał najważniejsze punkty programów KO i LSDP.

Główny wniosek I posiedzenia („Komunikaty z prowincji. Ocena sytuacji politycznej Litwy i Rosji“) – wskazywał, że wszystkie partie polityczne i ugrupowania opowiadają się za kardynalnymi reformami zarówno w całym Imperium Rosyjskim, jak i na Litwie. Te przeobrażenia związane były z postępującym procesem demokratyzacji społeczeństwa i konstytuowaniem celów politycznych narodu litewskiego.

II posiedzenie („Autonomia Litwy i taktyka jej wywalczenia“) odbyło się tego samego dnia wieczorem. Wszystkie partie i ugrupowania opowiedziały się za zamiarem utworzenia autonomii Litwy (w granicach etnograficznych, program minimum). Różniły się tylko postulowane środki taktyczne jej wywalczenia: LSDP, LDP, LVS, LMS opowiadały się za walką rewolucyjną (socjaldemokraci – nawet zbrojną), chadecja oraz demokraci narodowi żądali walki legalnymi środkami politycznymi.

Posiedzenie III („Kwestia agrarna“) i IV („Kwestia szkół w Litwie. Przyjęcie uchwał Zjazdu“) odbyły się w drugim dniu Zjazdu – 22.XI (5.XII) 1905 r. Podczas omawiania problemów ziemi doszło do konfrontacji dwóch pozycji: 1) oddanie całej ziemi litewskiej całemu narodowi, a dopiero potem rozdanie jej tym, którzy na niej pracują; 2) utrzymanie posiadanej własności prywatnej. Większość przemawiających na tym posiedzeniu stanowili chłopci. Partie i ugrupowania polityczne do tego problemu na Zjeździe nie przywiązywały zbyt wielkiej wagi. Sądzono, że sprawę ziemi da się rozstrzygnąć dopiero gdy się zbierze Sejm Ustawodawczy Litwy. Dlatego też nie podjęto żadnych ostatecznych decyzji.

W kwestii szkół Zjazd zaaprobował zaproponowaną przez Pr. Klimaitisa taktykę: szkołom rosyjskim, w których uczą Litwini, pozwolić działać nadal, tylko uczyć języka litewskiego; szkoły, w których pracują nauczyciele Rosjanie – zamknąć bądź nauczycieli Rosjan zastąpić Litwinami; szkoły cerkiewne całkowicie zlikwidować. Oznaczało to dalszą lituanizację szkoły początkowej oraz stwarzanie przesłanek organizacyjnych do radykalnej reformy systemu oświaty w przypadku pomyślnej realizacji projektów autonomii Litwy.

22.XI (5.XII) 1905 r. późnym wieczorem prezydium ukończyło redagowanie uchwał Zjazdu, przygotowanych przez komisję redakcyjną. Zostały one przyjęte jednogłośnie. Następnie J. Basanavičius zgłosił nie omówione w prezydium i komisji rewizyjnej uzupełnienie do uchwał Zjazdu – protest przeciwko uprawianej przez Kościół polityce polonizacji Litwinów Diecezji Wileńskiej. Zjazd jednogłośnie przegłosował i tę rezolucję.

O sukcesie obrad Zjazdu zadecydował racjonalny wybór składu prezydium oraz skuteczne działanie LDP i LVS w uzgadnianiu krańcowych pozycji socjaldemokratów i demokratów narodowych oraz chadecji.

W uchwałach rząd Rosji ogłoszony został za największego wroga, przeciwko któremu zamierzano się konsolidować z innymi narodami Imperium Rosyjskiego. Zostały również sformułowane zasady tworzenia autonomii Litwy: żądano autonomii Litwy (w granicach etnograficznych) z demokratycznie wybranym Sejmem w Wilnie; dla mieszkańców kresów etnograficznych przewidziano możliwość samookreślenia swej przynależności do autonomii Litwy, aczkolwiek jednoznacznie opowiedziano się za przyłączeniem litewskich powiatów gubernii suwalskiej; projektowano

również kontakty federacyjne z „sąsiednimi krajami“. W uchwałach obok innych dosyć abstrakcyjnych żądań, aby zespolić „siły partii politycznych Litwy“ przeciwko władzom rosyjskim, a po zespoleniu „łączyć się z wszystkimi innymi narodami Rosji“ przewidziane też zostały pewne konkretne środki, umożliwiające reorganizację zarządów gminnych, sądów i szkół Litwy.

Uchwały Zjazdu były **niedeklaratywne** (t. j. ogłaszające tę lub inną formę odrodzenia państwowości Litwy), lecz żądające. Mimo że wyrażały wolę narodu litewskiego, nie wzywały do sformowania aktywnego **podmiotu politycznego**, który by mógł zareagować nie tylko na politykę Rosji, ale też potrafił stworzyć przesłanki prawne i faktyczne powstania nowych struktur państwowo-politycznych. Tworzenie takiego podmiotu politycznego było dopiero projektowane. Toteż uchwały Zjazdu stanowiły zaledwie **minimum** żądań narodu litewskiego.

Zjazd litewski przyspieszył proces przekształcania się litewskich ugrupowań politycznych w partię. W okresie Zjazdu odbył się zjazd założycielski LVS, a także zjazd Litwinów gubernii suwalskiej, a tuż po jego zakończeniu – zebranie LSDP i chadecji, jak również II zjazd LMS i zebranie założycielskie Narodowej Litewskiej Partii Demokratycznej. Na tych zjazdach i zebraniach przyjęte zostały uchwały, w których z uwzględnieniem uchwał Zjazdu skorygowano programy działalności wspomnianych partii politycznych i ugrupowań. Uchwały partii na swój sposób uzupełniły uchwały Zjazdu Litewskiego i przyczyniły się do ich wcielenia w życie.

Ponieważ Zjazd nie stworzył centrum organizacyjnego, mogącego zapewnić wykonanie uchwał i ich kontrolę, do roli koordynatora litewskiego narodowego ruchu rewolucyjnego po Zjeździe pretendowała Narodowa Litewska Partia Demokratyczna. Była to jednak partia inteligencji, nie posiadająca silnych struktur organizacyjnych oraz swoich zwolenników na wsi litewskiej. Poza tym nie popierały jej inne litewskie partie i ugrupowania polityczne. Niepomyślnie próby utworzenia organu koordynacyjnego nie oznaczały, że partie po Zjeździe nie wykonywały jego uchwał. Uchwały były realizowane, ale ich niekonkretność pozwoliła partiom interpretować je dowolnie. Powstała taka sytuacja, że na wsi litewskiej wiele akcji przeciwko miejscowej władzy rosyjskiej przeprowadzano wspólnymi siłami, a ośrodki partyjne nie utrzymywały ścisłej więzi, aczkolwiek unikały wzajemnych konfliktów.

Uchwały Zjazdu rozpowszechnione zostały w ciągu kilku dni po Zjeździe. Scenariusz zamiany dawnej władzy był podobny w całej Litwie: po zapoznaniu miejscowej ludności z uchwałami, usuwano poprzedni zarząd gminy oraz wybierano nowy, przekształcano sądy i szkoły. Tym istotnym przeobrażeniem towarzyszyły też inne, zapewniające funkcjonowanie nowej władzy miejscowej: rozbrajano policję, a na jej miejsce tworzono oddziały milicji chłopskiej i samoobrony, uczono posługiwania się bronią, łapano i nierzadko likwidowano szpiegów i prowokatorów, zbierano środki na nabycie broni, nie wykonywano rozkazów władz itp.

Uchwały Zjazdu aktywnie rozpowszechniały i wykonywały LSDP, LVS oraz LMS, częściowo – LDP. Zaledwie fragmentarycznie do realizacji uchwał przyczynili się narodowi demokraci oraz chadecja. Istotna różnica między przeobrażeniami na wsi litewskiej przed Zjazdem i po nim polegała na tym, że po Zjeździe reorganizacja miejscowych organów władzy już była procesem zorganizowanym (działano bowiem

w ramach uchwał Zjazdu) i masowym (obejmującym całą Litwę w granicach etnograficznych). Niestety reorganizację przeprowadzono tylko w gminach litewskich, a w ośrodkach powiatowych i gubernialnych nadal funkcjonowała administracja rosyjska. Należy odnotować następującą dynamikę wydarzeń na wsi litewskiej. Ważne przeobrażenia nastąpiły 23.XI–6.XII (6–19.XII) 1905 r. i 7–20.XII. 1905 (20.XII–2.I.1906) – w okresie ugruntowania nowych władz gminnych. Pod koniec grudnia 1905 r. (st. s.) rozpoczęły się masowe represje władz rosyjskich oraz okres likwidacji nowej władzy lokalnej, który trwał do lutego 1906 r. Ostatecznie opór wsi litewskiej złamany został w kwietniu 1906 r. Represje stały się decydującym czynnikiem niszczenia zdobyczy rewolucji narodowej. Na społeczeństwo litewskie, zwłaszcza jego warstwy umiarkowane, ujemnie wpłynęło też spopularyzowanie Dumy Państwowej, rzekomo organu demokratycznego, mającego ugruntować przeobrażenia demokratyczne. Dlatego też stopniowo zaczęto propagować legalne środki walki politycznej. Jako pierwsi na tę drogę jeszcze w grudniu 1905 r.–styczniu 1906 r. wkroczyli demokraci narodowi i chrześcijańscy demokraci, a następnie LDP, LMS i LVS. Jedynie LSDP nadal stawiała aktywny opór władzom rosyjskim do lata 1906 r.

I chociaż uchwały Zjazdu nie nawoływały do zbrojeń, niemniej w toku przeobrażeń gmin na Litwie w sposób naturalny doszło do akcji zbrojnych. Nie było jednak wyszkolonych zorganizowanych oddziałów zbrojnych pod wspólnym kierownictwem, zdolnych do oporu wobec regularnej armii, do większych operacji wojskowych, a przede wszystkim – do realizacji środkami wojskowymi zadań umotywowanych taktycznie i strategicznie i nie ograniczających się wyłącznie do kontroli lokalnych władz gminnych. Dlatego też można stwierdzić, że powstanie zbrojne końca listopada–początku grudnia 1905 r. dojrzewało, ale z powyższych przyczyn akcje zbrojne w powstanie nie przerosły.

Na początku działalności KO Zjazdu Litewskiego miejscowa administracja nie zwracała na niego większej uwagi. Ponadto władze rosyjskie częściowo popierały litewskie aspiracje kulturalne, a nawet minimalne polityczne, aby nie dopuścić do zbliżenia ruchów narodowych litewskiego i polskiego, a także odseparować litewski ruch narodowy od sił politycznych Polaków litewskich. Dlatego też „Odezwa do narodu litewskiego“ i Memorandum nie przstraszyły miejscowej administracji. Natomiast w ostatnim tygodniu przed Zjazdem wraz nasileniem się ruchu chłopskiego oraz działalności KO Zjazdu, władze zaniepokoiły się. Próby uspokojenia litewskich działaczy społecznych na drodze deklaracji i zakulisowych rozmów okazały się bezskuteczne, a na zakaz Zjazdu Litewskiego lokalne władze nie mogły się zdecydować. W okresie Zjazdu policja pilnie śledziła jego pracę, informując o tym generał-gubernatora Wilna. Gdy rozpoczęło się wykonywanie uchwał Zjazdu, miejscowa administracja rosyjska zrozumiała, że nie uda się poskromić ruchu litewskiego takimi metodami. Na początku grudnia 1905 r. zaczęła stosować represje. Powołane w tym celu oddziały karne działały w guberniach kowieńskiej i częściowo suwalskiej (w gubernii suwalskiej po Zjeździe wprowadzony został stan wojenny). Do lutego 1906 r. oddziały karne już zdążyły przywrócić stare władze i wygasić główne ogniska narodowego ruchu rewolucyjnego, chociaż represje trwały jeszcze do kwietnia 1906 r. O skuteczności represji zaważyły słabość oddziałów zbrojnych uczestników rewolucji narodowej oraz aresztowanie głównych organizatorów powstania.

Zjazd Litewski zaktywizował nielitewskojęzyczną część społeczeństwa Litwy – Białorusinów, Żydów, Rosjan, a zwłaszcza mówiących po polsku Litwinów i Polaków litewskich. W grudniu 1905–lutym 1906 r. kręgi polityczne Polaków litewskich szukały kontaktów z ruchem narodowym Litwinów. Stało się to widocznie w połowie grudnia 1905 r. (n.st.), gdy ziemiaństwo litewskie – szlachta, traktująca Zjazd Litewski wyłącznie jako zjazd **litewskojęzycznej** części społeczeństwa, usiłowała zorganizować wspólny zjazd społeczności litewsko i polskojęzycznej. I chociaż udało się tego dokonać (w historiografii to zgromadzenie zwane jest „antysejmem”), w istocie ta akcja nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Litewskie partie polityczne nie przywiązywały większej wagi do tego zgromadzenia, nieodpowiednio też przygotowało się do niego litewskie ziemiaństwo. Ponownie doszło do konfrontacji dwóch modeli odrodzenia państwowości Litwy – w granicach etnograficznych i WKL. Ten problem wyłonił się również w styczniu – lutym 1906 r., gdy Konstytucyjna Partia Katolicka Litwy i Białorusi podjęła próbę zespolenia społeczeństwa litewskiego i białoruskiego.

Zjazd bardzo wpłynął na amerykańskich Litwinów. Bezpośrednią jego konsekwencją był Zjazd Litwinów Amerykańskich w Filadelfii w lutym 1906 r. Miał on na celu konsolidację sił politycznych Litwinów amerykańskich, a zarazem omówienie możliwości zaktywizowania pomocy rewolucji narodowej na Litwie.

Mówiąc o znaczeniu Sejmu dla społeczeństwa litewskiego, można wyodrębnić dwa podstawowe zagadnienia: 1) bezpośredni wpływ Sejmu na sytuację kulturalną i polityczną Litwy; 2) wpływ Sejmu na tendencje polityczno-obywatelskie narodu litewskiego, a zarazem państwowe.

Zdobytcze Wielkiego Sejmu Wileńskiego i rewolucji narodowej, niewątpliwie, były duże: w szkołach początkowych pozwolono pracować nauczycielom Litwinom, pozwolono nauczać języka litewskiego jako odrębnego przedmiotu (został wprowadzony w Wileńskim Katolickim Seminarium Duchownym, jak również w poszczególnych gimnazjach), większą swobodę zdobyła prasa, zezwolono zakładać różne stowarzyszenia ekonomiczne, kulturalne itp. Na ogół władza rosyjska w latach 1905–1906 zniosła wiele ograniczeń w sferze kultury. Można nawet stwierdzić, że życie kulturalne Litwinów w latach 1906–1914 było czymś w rodzaju autonomii kulturalnej. Ograniczenia polityczne pozostały, aczkolwiek nie przeszkadzano działaczkom litewskim partiom i grupom politycznym, z wyjątkiem LSDP.

Od zdobytej autonomii kulturalnej ważniejszym wydaje się jednak to, że Sejm był pierwszym realnym krokiem politycznym w kształtowaniu zasad odrodzenia państwowości Litwy. Nakreślony został kierunek strategiczny odrodzenia państwa litewskiego na podstawie etnicznych cech litewskich (nowoczesnego narodu litewskiego), na etnograficznym terytorium Litwy ze stolicą w Wilnie.

Wielki Sejm Wileński utrwalił ostateczne sformowanie litewskiej struktury politycznej. Jednocześnie był to początek nowego etapu rozwoju politycznego, odtąd strategia oraz taktyka partii i ugrupowań politycznych musiały uwzględniać interesy innych grup. Zawazyło to na całej dalszej ewolucji politycznej Litwinów aż do odrodzenia państwowości Litwy.

Sejm zapoczątkował nowy etap kształtowania nowoczesnego, wolnego wobec prawa i równego wśród równych człowieka, uwieńczony później, w latach 1917–

1920 formalnym społeczeństwem obywatelskim. Społeczeństwo obywatelskie – to społeczeństwo, w którym żyje człowiek świadomy swej wolności oraz swych praw i obowiązków obywatelskich. Jest to zarazem społeczeństwo świadome swej wspólnoty etnokulturowej, etnosocjalnej i etnopolitycznej.

Niewątpliwie społeczeństwo litewskie z czasów Sejmu nie mogło sprostać kryterium idealnego społeczeństwa obywatelskiego. W Sejmie uczestniczyli i przedstawiciele społeczeństwa litewskiego, zrzeszeni na podstawie etnolingwistycznej (etnokulturowej) i etnopolitycznej (żądanie – autonomia Litwy w granicach etnograficznych). Niemniej znaczna część Litwinów, identyfikujących się z Litwinami, z racji różnic w tychże tendencjach etnokulturowych (np. całkowita lub częściowa nieznajomość języka litewskiego, orientacja na wartości kulturalne, tworzone na kształt kultury polskiej) i etnopolitycznych (np. plany odrodzenia WKL bądź unijnego państwa polsko-litewskiego) pozostała poza ramami Zjazdu Litewskiego. Była to przeważnie nielicznie uczestnicząca w Sejmie Wileńskim szlachta litewska, tj. warstwa społeczna, która odziedziczyła wszystkie tradycje obywatelskie. Należało jeszcze uzyskać jej poparcie dla idei Sejmu. Tak widziane społeczeństwo sejmowe jest społeczeństwem obywatelskim, którego pojęcie może się jeszcze zmienić.

Naród litewski, którego tendencje polityczne ówczesnie wyrażał samodzielny litewski ruch narodowy, stopniowo stawał się podmiotem politycznym i Wielki Sejm Wileński częściowo to potwierdził. Dojrzało również zrozumienie tego, że **cały** naród litewski, aczkolwiek podzielony na stany i warstwy społeczne, jest spadkobiercą i stróżem tradycji politycznych i kulturalnych dawnego państwa (byłego WKL).

Sejm, jako akcja polityczna **Litwinów**, ugruntował tylko jedną z kilku **litewskich** tendencji etnopolitycznych. Ta orientacja polityczna mogła być skorygowana, ponieważ Zjazd Litewski określił tylko pozycję **Litwinów** w przededniu projektowanego Sejmu Ustawodawczego Litwy. Swoją drogą wyrażona na Sejmie orientacja etnopolityczna w ówczesnych okolicznościach politycznych XXw miała bodajże największe perspektywy, gdyż w praktyce zaczęła realizować zasady obywatelstwa.

Olbrzymie znaczenie Sejmu dla dalszego dojrzwania politycznego nowoczesnego narodu litewskiego i konstytuowania jego celów politycznych, kształtowania społeczeństwa obywatelskiego i tworzenia nowych tradycji parlamentaryzmu zdecydowało o tym, że wkrótce po Zjeździe jego historyczną nazwę – *Zjazd Litewski w Wilnie* – wyparła bardziej znacząca, historyczna – *Wielki Sejm Wileński*. Z czasem stała się ona normą.

Mimo że w Sejmie jednoznacznie wyrażony został priorytet wartości etnograficznych nad historycznymi, oświadczenia poszczególnych partii i osób (LDP, LSDP, J. Basanavičius i in.), jak również kontakty z siłami politycznymi Litwy i Białorusi, projektującymi odrodzenie Litwy historycznej (WKL) świadczyły o istnieniu problemu dawnej tradycji państwowości Litwy. Niemniej pretendowano wyłącznie do „litewskiego“ dziedzictwa WKL. Wielki Sejm Wileński był wyrazem konstytuowania się aspiracji politycznych narodu. I chociaż problem państwowości Litwy był najważniejszym w Sejmie, to sprawy dziedzictwa państwowego nie były na nim poruszane. Ten problem wśród działaczy litewskiego ruchu narodowego musiał jednak wcześniej czy później ponownie się wyłonić. Jego aktualność doskonale

ilustruje to, że poruszoną w latach 1905–1906 zasadę samookreślenia narodów koła rządzące państw zachodnich rozumiały jako żądanie autonomii kulturalnej. Dlatego też naród, nie mogący się opierać na tradycjach państwowości, mógł tylko pretendować do autonomii kulturalnej, a w najlepszym przypadku – do autonomii politycznej. Toteż dalsze formułowanie dążeń politycznych narodu litewskiego uzależnione było od dojrzałości politycznej i kulturalnej, uświadomienia i przejęcia dziedzictwa historycznego WKŁ, a także od nieustabilizowanej sytuacji geopolitycznej, której ewentualne zmiany budziły nadzieję na odrodzenie państwa litewskiego.